

1. fejezet

Család, gyermekkor, Magadan

A Gulag szülötte. Áttételesen és a valóságban is. Édesapját ugyanis koholt vádak alapján Szibéria távoli részébe, Magadan közelébe, a táborok egyikébe internálták. Ott talált rá a szerelem, a bányaigazgató unokahúga személyében. Büntetését letöltötte, majd rehabilitálták. Visszatérhetett volna korábbi életéhez, ám többé nem akarta elhagyni a vidéket: boldog, megbecsült, megelégedett emberré vált. De ne siessünk ennyire előre, lapozzuk fel a családi krónikát!

Az apai felmenők kubáni kozákok leszármazottai. Kemény, néha konok, de dolgoz, összetartó emberek. Fokanov különös módon, apja kivételével mégsem ismert senkit sem közülük. Nagyapja a családi legendárium szerint vasútépítő mérnök volt. Az ország egyes körzeteiben még dúlt a polgárháború – igaz, a nálunk ismert krónikák szemérmesen hallgatnak erről –, őt hol ide, hol oda szólította a feladata. Embert próbáló időkét éltek: egyszer Anton Gyenyikin tábornok volt gárdistákból és szimpatizánsaikból szerveződött fehér csapatainak, másszor martalóc bandáknak a támadásaitól kellett rettegni, vagy egyszerűen csak anyaghiány, néha a kapkodó szervezés hátráltatta a munkát. 1920 táján történt, hogy épp a Krím félszigeten dolgoztak, új vonalat építettek. Miért, miért nem, a nyomvonal nem ott haladt, ahol a tervekben szerepelt. A munkát felügyelő nacsalnyik, a proletárhatalom képviselője szabotázszt gyanított. Nem sokat vizsgálódott az okokat keresve. Egyszerűen lelővette mindazokat, akiket a hibáért felelősnek tartott. A nagypapa is közéjük került. Halálának helye, pontos ideje ma sem ismert. Felesége – pedagógus, az orosz és idegen nyelvek tanára volt –, akit mindössze szűkszavú távirat értesített férje elhunytáról, nem sokkal ezután megbetegedett. Elkapta az ez idő tájt rettegett kórt, a hastífuszt, ami rövid úton végzett is vele. Árván maradt gyermekük, a művész akkor négyéves apja, Georgij Andrejevics¹ árvaházba került.

Az éles eszű, eleven, jó felépítésű gyermek hamar felhívta magára a figyelmet: tanulásban és sportban egyaránt az élenjárók közé tartozott. Így azután érettségi után rögtön katonaiskolába küldték. Vadászrepülő lett, s csakhamar Tuhacsevszkij marsall, a katonái körében méltán népszerű, művész- és művészetpártoló² katonavezető – Dimitrij Sosztako-

vics bizalmas barátja³ – közvetlen környezetében találta magát. Ám alig két évvel azt követően, hogy Sztálin korábbi fegyvertársa marsall címet kapott, az egykori barát, az immár nyíltan diktátori hatalomra törő későbbi generalisszimusz ellene fordult. Előbb ügyes manőverrel, új megbízatással egy másik hadtest élére állítva, eltávolította hű emberei köréből, majd a németekkel való összejátszás hamis vádjával elfogatta, és vésztörvényszék elé állította. Nem volt kétséges a per kimenetele, a marsallt rövid úton halálra ítélték és kivégezték. Ám a látszatra ügyelni kellett. A „hadsereg megtisztításához”, a kitalált kém szervezet „felgöngyölítéséhez” további vétkesek felkeresésére is szükség volt. Így azután többeket bíróság elé állítottak, Fokanov édesapját is. Szerencséje volt – meg aztán távol is volt a közvetlen irányítástól –, megúszta ötévi kényszermunkával, igaz, ezt a Gulag-lágerek⁴ egyikében kellett letöltenie. Órangyala itt is vigyázott rá, elkerülte a leghírhedtebbeket.

A fiatal repülő hadnaggyal 1938 tavaszán nagyot fordult a világ. Moszkvai lakásától, fiatal feleségétől és kisleányától elszakítva Szibéria északi részébe, egy Magadan melletti munkatáborba hurcolták.

Magadanról és a szibériai fogolytáborokról akkoriban nem sokat tudott a világ, az orosz emberek többsége sem hallott létezésükről. (Nem csoda, jóval közelebb van az amerikai kontinenshez, mint Európához: Alaszka partjai alig 70 km-re fekszenek!) Sokáig a hatalom sem vett tudomást az 1920-ban kezdett geológiai kutatások eredményéről, a feltárt arany-, nemesfém- és szénkészletről. Az első hírek 1925 táján jutottak el a Kreml vezetőihez, akkoriban már gyémántbányákról is beszéltek. Ám hamar kiderült, hiába a hatalmas ásványkincs, nincs elég munkaerő a kitermeléshez. Ha nincs, majd lesz – szölt a verdikt, és 1928-ban határozat született a táborok létesítéséről. Magadan és Csukotka volt a Kolima folyó felső folyása mentén létesített táborok két fogadóhelye. Ide, a Moszkvától légvonalban mintegy 5900, Novoszibirszktől 4000, Vlagyivosztoktól 2500 km-re, az Ohotszki-tenger északi partvidékén, a Nagajev-öböl mentén fekvő városokba érkeztek a fogolyszállítmányok – számukat ma félmilliót meghaladóra teszik –, itt került elosztásra, ki, hová kerül. Egymás után nyíltak az újabb és újabb táborok, némelyikben felszíni, másokban föld alatti fejtés folyt. Ezek egyikébe, egy aranybányába került Anatolij édesapja is.

Zord éghajlatú vidék ez. A tél hosszú és hideg, az év közel felében fagyponthoz alatti a hőmérséklet. A talaj szinte állandóan fagyott, nyár derekán sem igen emelkedik a hőmérséklet 16–18 °C fölé. A munka napi 10–12 órán keresztül folyt. Sokan, nagyon sokan nem éltek túl a megpróbáltatásokat. Fokanov apjának sikerült. Felfigyeltek ugyanis műveltségére, nyugodt, megfontolt természetére, kiemelték, s irodára került. Itt megint kitűnt kidolgozott, kalligrafikus kézírásával – ma azt mondanánk, gyöngybetűivel –, szépérzékével. Ha nagy ritkán írást, oklevélfélét kellett készíteni, őt kérték meg rá. Valahogy azután elszaladt az idő, s 1943-ban elérkezett a szabadulás is. Sok emléket nem őrzött meg a lágerben töltött időkről, ha maradtak is, többségüket igyekezett gyorsan elfelejteni, vagy csak nem beszélt róluk. Mindössze két fontos dolog maradt meg emlékezetében: az 1941-es hír a Moszkvát érő légitámadásról, felesége

és gyermeke elvesztéséről, s az új szerelem, amely a bányagazgató unokahúga Marija Milovanova személyében talált rá.

Amint az idősebb Fokanov, Marija sem önszántából került Magadanba, igaz, őt nem hamis vádak, hanem a családi féltés juttatta oda. Marija tehets parasztszaládban születt, Gorkijban, az egykori Nyizsnyij Novgorodban⁵ (amit ma megint így hívnak). Nyolc testvére volt, közöttük hat fiú. Sorra elvitték őket katonának, s egy sem tért vissza a háborúból, többen a Sztálingrádért vívott ütközetben estek el. Lassan nem maradt munkáské a gazdaságban, az állatokat és a termés nagy részét is elvitték. Marija édesanyja sógorához, Fjodor Danilovicshoz fordult segítségért, aki történetesen a Magadan melletti aranybánya igazgatója volt: vegye magához a lányt. Ott a távolban, nagyobb biztonságban lehet, mint a meg-megújuló harcok övezetében.

A hajdon lány és a fiatal kora ellenére már özvegy Georgij egymásba szerettek, 1947-ben házasságot is kötöttek. Közben, 1949-ben, a férfit rehabilitálták. Visszamehetett volna Moszkvába, sőt, a hadseregbe is. De ő nem akart. Nem akart visszamenni régi környezetébe, már-már eltemetett emlékeihez. Nem akart magyarázkodni, az örökös gyanú árnyékában élni. Így aztán maradt, s egyfajta jóvátételképpen kinevezték a 3000 négyzetkilométeres magadani erdőgazdaság vezetőjének. A városon kívül, a gazdaság határában, az erdő alján épült takaros házban rendezték be otthonukat. Nem sokkal később megszületett Anatolij, hat évvel később pedig húga, Szeptlana is.

A művész szüleivel és húgával, Szeptlánával

A gyerekeknek – családi becenevük szerint –, Toljának és Szvetának boldog gyermekkoruk volt. Ahogy visszaemlékeznek, volt, hogy medve kukucskált be az ablakon, máskor szarvas tévedt a kertbe. Kutya és ló is mindig volt a ház körül. A gyerekek apjukkal, később már nélküle is, szívesen járták az erdőt, megismerték a fákat, vadon termő virágokat. Volt, hogy farkas került a közelükbe, olyankor a közeli fán kerestek menedéket. Felcseperedve, Tolja megtanult horgászni, később felügyelettel vadászni is.

A nyarakat az anyai nagyszülőknél töltötték. Velük éltek a dédszülők is (a dédnagypapa 114 évet ért meg, arrafelé nem ritkák a 100 éven felüli emberek). A nagymamának szép mezzoszoprán hangja volt, sok dalt ismert, szívesen énekelt is őket, s ha megtetszettek, megtanította unokáinak is. Néha többen is összegyűltek egy kis közös éneklésre, de az igazi muzsikálásra akkor került sor, ha Fokanov szülei is megérkeztek. Édesapjának zengő basszus hangja volt, s ügyesen játszott mandolinon. Marija többnyire csak hallgatta, máskor vele énekelt, vagy táncra perdült. Olykor Tolja és Szveta is csatlakozott hozzá.

Anatolij az általános iskolát és a gimnáziumot szülővárosában, a táborok létesítésekor meglévő településre már csak nevében emlékeztető Magadanban⁶ végezte. Az egyszerű, többnyire földszintes házakból álló település néhány évtized leforgása alatt hatvan-hetvenezres lakosú, fejlett iparú, nagy vonzáskörzetű közigazgatási központtá emelkedő, modern lakótömbökkel tarkított nagyvárossá nőtte ki magát. Főiskolák nyíltak, modern kultúrház létesült. (Ma itt van Oroszország észak-keleti vidékének legnagyobb kikötője – a befagyott vízen jégtörők váganak utat a hajóknak –, a várostól 50 km-re nemzetközi légi forgalom számára is alkalmas repülőtér építettek. Itt működik az Orosz Tudományos Akadémia távol-keleti központja, s egyetem is várja a tanulni vágyókat.)

Magadan egyfajta értelmiségi központtá is vált, s nem véletlenül. Annak idején nagyon sok jogász, orvos, író, tanár és művészember került a lágerekbe. Elég volt egy rosszul megfogalmazott mondat, a hatalommal való szembenállásként értékelt kérdés, olykor szabotázsnek gyanított figyelmetlenség, s a „tettes” könnyen az internálótáborok valamelyikében találhatta magát. Nem volt szükség szabályos eljárásra, bírói ítéletre, hiszen pusztán „kitelepítésről”, vagy „átnevelésre utasításról” szólt a határozat. Senki sem tudhatta előre, hol és meddig tart majd új élete. Sokukat később rehabilitálták, de nem akartak visszamenni oda, ahonnan annak idején erőszakkal kiszakították, mert megbélyegzettnek érezték magukat. Letelepedtek Magadanban és környékén, s a sérelmeket feledni próbálva éltek, dolgoztak, vagy tanultak tovább. Az átért megáláztatások és megpróbáltatások szoros összetartást fontak közöttük, így ha esetenként távolabbra is sodorta valamelyiküket a sors, sohasem feledkeztek meg az egykor velük élőkről, s ha tehették, vagy kellett, önzetlenül segítették egymást és hozzátartozóikat!

A tizennyolc éves fiatalember még nem döntötte el, milyen pályát választ is majd. Igaz, már ötéves korában felhívták szülei figyelmét, hogy szép hangja van. Felfigyeltek arra is, hogy szívesen hallgatja a rádió zenei műsorait, s hallás után hibátlanul éneklő a hallott

részleteket. Működött akkoriban egy zenei adó, ami a nap nagy részében muzsikát sugárzott. Főleg orosz dalokat, de néha operetteket, operákat is. Anatolijnak elég volt kétszer-háromszor meghallgatni bármelyiket, s már fújta is kívülről. Hogy különös érdeklődését fejlesszék, szüleitől hamarosan tangóharmonikát kapott, amin magától megtanult egész jól játszani. Csakhamar takaros „repertoárra” tett szert, amiből olykor, szülei engedélyével az asztalra pattanva, elő is adott egy-két darabot. Ilyenkor mindig nagy sikere volt.

„Koncert” öt évesen...

Sok szülő dédelgetett álma, hogy gyermeke egykor az ő hivatását-mesterségét folytassa, hozzágondolva azt is, hogy jusson előrébb, mint neki magának sikerült. Nem volt ez másként a Fokanov családban sem. Édesapja szerette volna, ha fia pilótaként szerez babérokat, ha már saját pályája akaratán kívül oly rövidre sikeredett. (Édesanyja egy ideig telefonközpontban dolgozott, később, a gyermekek megszületése után otthagyta munkahelyét és a ház körüli teendőket irányította.) Korán kell az ilyesmit kezdeni, az idősebb Fokanov fia hatéves korában tett rá kísérletet. Persze nem katonai, hanem utasforgalmi gépet választott a megkedveltetés első lépéseként, azt remélve, hogy a csillogó-villogó műszerfal, a gombok, és mutatók végeláthatatlan sora elvarázsolja majd a kisgyermeket. Barátai segítségével elérte, hogy az akkoriban újnak és korszerűnek számító IL-14-es gép egy próbájratán fia a pilótakabinba ülhesse, maga pedig feleségével az utastérben foglalt helyet.

A gép felszállt, a pilóták a repülési gyakorlatnak megfelelően hol magasba húzták, hol

gyorsan visszasüllyesztették a masinát, nem kis rémületet okozva az erre fel nem készített „utasoknak”. Anatolij édesanyja sem úszta meg az akkor még szériafelszerelésnek számító egészségügyi zacskók használata nélkül, jó ideig nem is lehetett többé rávenni, hogy repülőre üljön. Leszállás után az idősebb Fokanov kipirult arccal rohant a pilótakabinhoz, hogy elsőként tudakolja kisfia élményeit. Csalódott meglepetéssel tapasztalta, hogy a sikeres manőverek és földet érés után Anatolij nem a műszereket bámulja, nem a karokat-gombokat akarja kipróbálni, hanem a térképszatlon táncolva-énekelve szórakoztatja a könnyeiket törölgető pilótákat. Soha többé nem próbálkozott fiánál a repülés megkedveltetésével.

Egy másik, valamivel későbbi eseményt is megörökített a családi krónika. Akkor már volt otthon egy lemezjátszójuk: afféle átmenet a modern és a tölcseres szerkezetek között. Nem merev-törékeny, hanem 33-as fordulatú bakelitlemezeket játszott, de még karral kellett felhúzni. Patefon volt a neve. Anatolij hamar megtanulta kezelni, s ha tehetett, elővett egyet-egyet a lemezek közül. Egy alkalommal egyedül volt otthon, s mert leckéjével készen volt, a Borisz Godunov egy részletét tette föl a korongra, Saljapinnal. Történetesen Borisz haláljelenete szerepelt a lemezen. Annyira magával ragadta az előadás, a haláltusájában megölt ellenfelei árnyaival vizionáló cár monológja, hogy megrettenve a lekasaboltak esetleges felbukkanásától, a szoba hatalmas ruhásszekrényébe bújott. Ott rejtőzködött akkor is, amikor szülei a rég lejárt lemezjátszót megpillantva gyermekük keresésére indultak. A bujkálás oka hamar kiderült, s miután együtt újra meghallgatták a részletet, többé sohasem félt a lemezek hallottaktól.

Sokáig mégsem gondolt a zenélésre. Aztán más okból is halasztania kellett a döntést: 1967-ben behívták katonának, egy tankhadosztályhoz került. Az akkoriban Szovjetunió-szerre szokásos kétévi katonáskodásra számított, az időközben kitört szovjet–kínai határviszály miatt mégis két és háromnegyed év lett belőle. Ez a katonáskodás nem afféle operethadseregben való részvételt jelentett. Anatolijnak is számos ütközetben kellett részt vennie, meg is sebesült. Körülötte sokan meghaltak, néha maga sem értette, hogyan élte túl. Leszerelt, s mert melegszerű, erőteljes hangja időközben városszerre ismertté vált, no meg jó kiállítású legény is volt, elszereződött egy magadani étterem kis együtteséhez énekesnek. Itt hallotta meg egy alkalommal Kragyinova Mihajlovna, a moszkvai Nagyszínház egykori szólistája, a helyi konzervatórium énektanára, s javasolta: képezze hangját, jelentkezzen a konzervatóriumba!

1970-ben azonnal felvették a konzervatóriumba: aligha Kragyinova asszony készítette elő számára a terepet – bár nem kizárt, hogy felhívta tanártársai figyelmét az ígéretes énekesre –, hangja, tehetsége nyitott kaput a számára. Énekes és karvezető szakra, egy számára addig nem ismert, a zenei világ szépségeit feltáró világba került.

Talán nem véletlen, hogy Kragyinova lett első énektanára is. Kiváló énektechnikájú, az énekesi pályától való visszavonulása után szívvel-lélekkel a tanításnak élő művészember volt. Alighanem fényes karrier várta volna, ha férje kedvéért nem mond búcsút Moszkvának, s nem utazik vele a távoli ismeretlenbe, Magadanba. Kiváló légzéstechnikával rendelkezett, s tanítványainál is nagy súlyt fektetett ennek elsajátítására. Ennek is köszönhetette, hogy

hangja még idősebb korában is kifogástalanul szólt. A gondjaira bízottakkal szigorú, a megkövetelt munkában következetes volt, de mindenben segítette is őket. Tehetségesnek tartott növendékeivel vizsgán, bemutatókon szívesen vállalkozott a partner szerepére is.

A konzervatórium tanárai közül a másik, aki mély nyomot hagyott Anatolij emlékeztében, Jevgenyij Alhimov, a kitűnő karmester volt. Alhimov pályája üstökösként indult: Szkrjabin, Rahmanyinov adottságú zongoraművészként tartották számon, egy lovasbal eset azonban pontot tett nagy ívűnek induló karrierjére. Élt-halt a lovaglásért, gyakorlott lovasként is tartották számon, ám egy alkalommal bukott lovával. Szerencsétlenül esett, karját törte. Bár sérüléséből felépült, ujjai többé nem engedelmeskedtek olyan mértékben, ami a hangszeres szólistapályához szükséges lett volna. Karvezetőként folytatta munkáját, közben tanítani kezdett. A művészi pontosság elkötelezett híve volt. Nemcsak a kottaolvasás titkaira tanította meg növendékeit, hanem arra is, hogyan készüljenek fel egy-egy mű előadására, s milyen felkészültséggel jelenjenek meg már az első próbán.

A légzéstechnika mellett volt még egy fontos szempont, amire Kragyina felhívta tanítványai figyelmét és unos-untalan sulykolta gyakorlását az órákon, mégpedig a minden fekvésben érthető szövegmondás, az egyes betűk és hangok tiszta kiejtésének jelentősége. Neki köszönhető, hogy növendékei többségének nem lett gondja egy-egy magas záróhangra eső i, vagy e érthető megszólaltatásával. Ma már szinte alig hihető, de gyermekkorában Anatolij is raccsolt, s ha nem figyelt oda, jó ideig később is nehezeire esett az r hang ropogtatása. (Mennyire haragudott édesapja, amikor fia a kedveskedő papa Zsora – a Georgij becézett alakja – helyett papa zsopa néven szólongatta, mert ez utóbbi bizony – feneket jelent.)

Papa Zsora a kis Anatolijjal

A konzervatórium négy éve gyorsan elszállt, következett az újabb megmérettetés, a zeneakadémia! A Szovjetunióban négy jó nevű intézet működött akkoriban, a szentpétervári, a moszkvai, a kijevi és a novoszibirszki. Anatolij elsőre Szentpétervárot, a Rimszkij-Korszakov Zeneakadémiánál próbálkozott. Nemcsak a vonzó város, a számos építészeti és kulturális emlék miatt, hanem mert itt korábban tartották a felvételit, mint a többi helyen. Az első két rosta kiválóan sikerült, a harmadik megmérettetés előtt azonban közbeszólt a váratlanul, orvul támadó énekesbetegség, a megfázás. Az északi szeles-nyirkos időjárás bizony nem kedvez az énekeseknek: Tolja egyik napról a másikra annyira berekedt, hogy a felvételi napján jóformán beszélni sem tudott, csak suttogásféle jött ki a torkán. Így azután kútba esett a felvétel is. Hanem a jó szemű rektor mégsem hagyta elveszni a tehetséges művészpalántát. Félrehívta, s azt tanácsolta, ne adja föl. Próbálkozzon Novoszibirszkben is, ott három hét múlva esedékes az első meghallgatás, jóval kedvezőbb a klíma, s addigra bizonyára rendbe jön a hangja is. Ne keressen más felvételi anyagot, a most előadottakat gyakorolja tovább. A fiatalember hallgatott az okos szóra. Novoszibirszkbe utazott, s ezúttal sikerrel járt. 1975-ben a Glinka Zeneakadémia növendéke lett.